

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.43

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.14>

О. М. Гумін

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
orcid.org/0000-0002-80-16-945X*

ОБРАЗА ОСОБИ – КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ

В статті наголошується, що серед проблем які нині хвилюють всю нашу планету є ріст насильницьких кримінальних порушень, які все більше набувають цинічної, жорстокої та агресивної форми. Серед негативних чинників в діяльності і поведінці людини суттєву роль відіграє таке явище яке супроводжує людство, а у наш час воно набирає загрозливої форми як – образа.

Образа – кваліфікується багатьма як зарубіжними так і вітчизняними вченими як психічне насильства, що посягає на честь і гідність особи. Норми міжнародного права, також досвід найбільш розвинених країн Європи щодо кримінальної відповідальності за образу, свідчить про важливість охорони честі та гідності людини, її соціального та морально-психологічного стану.

В статті вказується, що Конституція України, захищає права і свободи людини і громадянина, вона гарантує кожному громадянину право на повагу до його гідності, свободу та особисту недоторканість. Вона гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань та інші соціально-політичні, економічні та інші права.

В контексті цих конституційних положень, Кримінальний кодекс України та інші нормативно-правові акти беруть під охорону права та свободи громадян держави. В КК України прямо наголошується, що його головним завданням є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина. Виходячи з цього кардинального положення КК України він охороняє особу від насильства і в тому числі образи – як форми морально-психічного насильства.

В статті встановлено, що проблема честі і гідності особи, починаючи з античності, відігравала важливу роль як в політичній та економічній так і в соціально-правовій і культурно-релігійній сферах.

Історія Київської Русі та її нормативно-правові акти є яскравим свідченням існування норм права в яких образливі, ганебні вчинки, які посягали на честь і гідність особи підлягали не тільки в відшкодуванні шкоди потерпілій особі, а деякі з них і кримінальному покаранню.

Сучасні нормативно-правові акти країн континентальної Європи у своїй кримінальній політиці і практиці значну увагу приділяють проблемі захисту честі і гідності людини де передбачена відповідальність за образу.

В статті підкреслюється, що образа як соціальне явище по своєму змісту і формі представляє собою кримінальну, протиправну дію, спрямовану на приниження честі і гідності людини, що призводить до її фізичних і морально-психологічних страждань.

Це специфічна вербальна агресія, яку можна охарактеризувати як форму психологічного насильства. Зовнішніми проявами образи є її принизливі слова і вирази, а також погрози, лихослів'я, прокляття, чутки, плітки, відкрите хамство. Доведено, що тяжка образа може призвести до глибоких страждань і мук і штовхнути людину до суїциду.

В статті встановлено, що образа тісно пов'язана з загальною та правовою культурою індивіда, його соціальним станом, інтелектуальною та емоційно-вольовою сферою. Зазначено, що образа людини – переконливе свідчення щодо відсутності не тільки загальної культури спілкування. З'ясовано, що дуже важливо добиватись взаєморозуміння, доброзичливого, толерантного ставлення до інших осіб, здатність досягнення емоційного стану і проникнення в морально-психологічний стан іншої особи.

В статті обґрунтовується, що дуже важливо виявити справжні причини образи як правопорушення, а також правильно оцінити її суспільну небезпеку, дати вчинкові правильну кримінально-правову класифікацію.

В статті зазначається, що згідно з чинними нормативно-правовими актами України, у випадку нанесення фізичній особі образи якій завдана моральна шкода – вона має право на компенсацію.

Ключові слова: Конституція України, КК України, образа, честь, гідність, психічний стан особи, права людини, правопорушення, фізичні та моральні страждання.

Humin O. M. PERSONAL INSULT – CRIMINAL-LEGAL AND MORAL-PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES

The article emphasizes that among the problems that currently concern our entire planet is the growth of violent criminal offenses, which are increasingly taking on a cynical, cruel and aggressive form. Among the negative factors in human activity and behavior, such a phenomenon that accompanies humanity plays a significant role, and in our time it takes on a threatening form as an insult.

Insult – is qualified by many foreign and domestic scientists as mental violence that encroaches on the honor and dignity of a person. Norms of international law, as well as the experience of the most developed countries of Europe regarding criminal liability for insult, testify to the importance of protecting the honor and dignity of a person, his social and moral and psychological state.

The article states that the Constitution of Ukraine protects the rights and freedoms of a person and a citizen, it guarantees every citizen the right to respect for his dignity, freedom and personal integrity. It guarantees everyone the right to freedom of thought and speech, to the free expression of one's views and beliefs, and other socio-political, economic and other rights.

In the context of these constitutional provisions, the Criminal Code of Ukraine and other regulatory legal acts protect the rights and freedoms of citizens of the state. The Criminal Code of Ukraine directly emphasizes that its main task is to ensure the legal protection of human and citizen rights and freedoms. Based on this cardinal provision of the Criminal Code of Ukraine, it protects a person from violence, including insults as a form of moral and psychological violence.

The article establishes that the problem of honor and dignity of a person, starting from antiquity, played an important role both in the political and economic, as well as in the socio-legal and cultural-religious spheres.

The history of Kyivan Rus and its normative legal acts are a vivid evidence of the existence of legal norms in which offensive, shameful acts that encroached on the honor and dignity of a person were subject not only to compensation for damage to the victim, but some of them to criminal punishment.

Modern regulatory legal acts of the countries of continental Europe in their criminal policy and practice pay considerable attention to the problem of protecting the honor and dignity of a person, where liability for insult is provided for.

The article emphasizes that insult as a social phenomenon in its content and form is a criminal, illegal action aimed at humiliating a person's honor and dignity, which leads to his physical and moral and psychological suffering.

This is specific verbal aggression that can be characterized as a form of psychological violence. External manifestations of insult are its humiliating words and expressions, as well as threats, slander, curses, rumors, gossip, open rudeness. It has been proven that a serious offense can lead to deep suffering and torment and push a person to commit suicide.

The article establishes that the offense is closely related to the general and legal culture of the individual, his social status, intellectual and emotional-volitional sphere. It is noted that the insult of a person is a convincing evidence of the lack of not only a general culture of communication. It was found out that it is very important to achieve mutual understanding, a benevolent, tolerant attitude towards other people, the ability to understand the emotional state and penetrate into the moral and psychological state of another person.

The article argues that it is very important to identify the true causes of insult as a crime, as well as to correctly assess its social danger, to give the act the correct criminal legal classification.

The article states that according to the current legal acts of Ukraine, in the case of an insult to a physical person who has suffered moral damage, he has the right to compensation.

Key words: Constitution of Ukraine, Criminal Code of Ukraine, insult, honor, dignity, mental state of a person, human rights, offenses, physical and moral suffering.

Постановка проблеми. У нашому суперечливому світі, серед проблем які хвилюють людство є насильницькі, кримінальні правопорушення у всіх сферах суспільного життя. Серед цих соціальних проблем суттєве місце посідає така форма морально-психологічної поведінки як образа. Сутність образи полягає в її негативній ролі яка відбивається на поведінці особи проти якої спрямована образа. Вона є психічним насильством тому що не тільки принижує честь і гідність людини, але й залишає глибокі рани в її морально-психологічному стані.

Образа призводить до фізичних і моральних страждань, вона може набувати цинічної і загрозливої форми, наслідком якої можуть бути вбивство, тяжке тілесне ушкодження, самогубство та інші кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи. Враховуючи сучасні реалії в яких знаходиться Україна, ця проблема вимагає нових теоретичних розвідок і прискіпливого, твердого аналізу цієї проблеми в західноєвропейських та інших передових країн світу.

Аналіз останніх досліджень. Проблема образи як морально-психологічного насильства спрямованого на приниження честі і гідності особи, що призводило до фізичних і моральних страждань та привертало увагу вчених і законодавців з античності.

Серед вітчизняних вчених які аналізували деякі аспекти цієї проблеми і активно відстоювали запровадження кримінальної відповідальності за образу Л. Багрій-Шахматов, І. Бандурка, В. Бортник, І. Кириченко, М. Коржанський, В. Мульченко, В. Підгородинський, О. Субботенко, М. Хавронюк, О. Храмцов, та ін.

Віддаючи належне поважним, вищезитованим авторам, варто підкреслити, що це проблема в умовах нашого сьогодення вимагає подальшого комплексного дослідження, активного вивчення й аналізу теорії і практики передових зарубіжних країн.

Автор статті солідаризується з тими вченими які вважають, що декриміналізація законодавцем наклепу та образи в КК України є короточасним актом. Нажаль, Україна ще не досягла такого рів-

ня правової свідомості та культури за якою наклеп і образу слід декриміналізувати.

Метою статті є аналіз образу як соціального явища її правові та морально-психологічні наслідки.

Виклад основного матеріалу. Серед проблем які нині є надзвичайно актуальними і хвилюють сучасний соціум чинне місце займає ріст правопорушень у всіх сферах суспільного життя які прямо або опосередковано зачіпають права, свободу та особисту недоторканість.

Так, у ст. 21 Конституції України підкреслюється: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [1].

На базі Основного закону України діють чинні нормативно-правові акти серед яких важливе місце посідає Кримінальний кодекс України. Так, в п. 1 ст. 1 вказується, що «Кримінальний кодекс України» має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина...» [2].

В контексті прав і свобод людини, суттєву роль відіграє її честь та гідність. У КК України виокремлено такі види честі та гідності як: «людська гідність» (у ч. 1 ст. 120. КК України), національна честь та гідність (ч. 1 ст. 161), особиста гідність (ч. 2 ст. 365 КК України). Таким чином, честь і гідність є об'єктом кримінально-правової охорони держави.

У всі часи, починаючи з античності, честь і гідність особи знаходилась в центрі уваги філософії, юриспруденції, науки і культури. Вони представляють собою невідчужені права людини, її цінність.

Протилежним явищем, антиподом честі і гідності виступає образа, яка не тільки принижує честь і гідність індивіда, але й призводить до його фізичних і моральних страждань. Не випадково, негативні риси образу в поведінці людини в нормативно-правових актах кваліфікували як правопорушення. Яскравим прикладом цього є «Руська правда» Ярослава Мудрого. В короткій редакції «Руської правди» (в статтях 8-10) викладені норми про образу. У «Правді Ярослава Мудрого» за образливі, ганебні вчинки які посягали на честь і гідність особи з кривдника стягувалось грошове стягнення 12 гривень, що становило на той час досить значну суму [3, с. 210-212].

Цікаво відзначити, що розмір покарання за тілесні ушкодження був у чотири рази меншим за розмір покарання щодо образу.

«Державність Київської Русі, – писав І. Лисяк-Рудницький, – носила в собі виразну печать духу свободи, в ній виразно виділялось пошанування прав і свобод людини» [4, с. 212].

В науковій літературі образа сприймається як умисне приниження особи, що має негативний вплив на її морально-психологічний, правовий

та інтелектуальний стан. Це по суті насильство. Вона характеризується як «небезпечний і протиправний вплив, що здійснюється через фізичне або психічне посягання особою на інших осіб, в результаті якого створюється реальна загроза для життя, здоров'я, честі, гідності та інших прав і свобод громадян, що гарантовані Конституцією України і охороняються кримінальним законом» [5, с. 9].

В. Підгородинський дає наступне визначення образу. «Образа, тобто умисне приниження особи, виражене в непристойній формі, якщо таке діяння вчинене у публічному виступі, публічно демонстративному творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах інтернет або шляхом масового розповсюдження» [6, с. 314].

На наш погляд, це визначення не охоплює цілого ряду вчинків особи, діяльність якої спрямована на приниження честі та гідності іншої.

Українське законодавство у ч.1 ст. 161 КК України захищає всіх осіб України, які проживають на її території від «образу її почуттів у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також обмеження прав ... етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [2].

На наш погляд, образа – це почуття, емоції, воля, вчинок, прагнення принизити, нанести психічну травму, біль іншій особі та отримати морально-психологічне задоволення. Як засвідчує Л. Орбан-Лембрик «особа яка шляхом образу принижує іншу, усвідомлює наслідки свого вчинку, отримуючи потім задоволення від досягнутої мети. Завдаючи болю, створюючи проблеми іншій особі, вона намагається підтримати свою високу самооцінку» [7, с. 224].

Образа на думку В. Малахова виникає з «активного самоствердження за рахунок інших. Вона проявляється в таких емоційних почуттях як гнів, ненависть, таких особистісних якостях як жорстокість і агресивність» [8, с. 97].

Так, Е. Фромм вказував, що серед негативних рис людської поведінки є бажання деяких людей поставити інших більш «слабких» у залежність від себе, прагнення знущатися з них.

Образу можна характеризувати як емоційну пристрасть, афективний вибух. Вони, як слушно вказує Ю. Трофімов зі співавторами «змели більше міст і поселень і коштували більших людських жертв, ніж потоки стихій і ураганів» [9, с. 338].

Особа, яка ображає іншу людину, як правило не звертає увагу на почуття, переживання та емоційний стан іншої особи, тобто вона залишається емоційно-байдужою. Та особа яку несправедливо образили, може характеризуватись позитивно як індивід, як працівник, як член сім'ї і колективу, але його емоційний стан, характер, воля не знахо-

дяться в статі пригніченості, він «опускає руки» і не в стані захищати свою честь та гідність.

Слід вказати й на те, що образа, спрямована перш за все на приниження честі і гідності особи, в якій суттєву роль відіграє помста, компрометація її ділової репутації, переслідування власних службово-професійних та матеріальних інтересів та ін.

Образа як антиправовий, антигуманний вчинок, як морально-психологічне насильство може призвести до:

а) до юридично-правових наслідків – вбивство ст. 116 КК України, самогубство ст. 120 КК України, тяжке тілесне ушкодження ст. 123 КК України;

б) фізичного болю та моральних страждань ст. 23 ЦК України;

в) психічних аномалій – стресу, гострі, афективні переживання;

г) службово-професійних – створення навколо особи несприятливого морально-психологічного клімату (булінг), звільнення, конфлікти та непорозуміння серед рідних, знайомих та друзів.

Замислюючись над проблемою щодо необхідності криміналізації наклепу та образи в КК України, вкажемо й на те, що кримінальне законодавство європейських держав притягує до відповідальності за вчинення наклепу та образи.

Наведемо декілька прикладів КК Австрії, згідно § 111 «карається будь-яка особа, котру обвинуватили ... у поведінці яка суперечить честі чи моральності індивіда або іншим чином принижує оцінку його суспільством» [10, с. 913].

Згідно КК Італії, в Главі II розділу 12 Книги 2, «правопорушенням проти честі відносить образу (ingiuria) і наклеп, зганьблення (diffamazione)» [10, с. 915].

Дифамація (від лат. Diffamazione – позбавляти доброго імені, ганьбити, порочити).

В Іспанії наклеп та образа в розділі IX Книги 2 кваліфікується як приниження честі і гідності щодо потерпілої особи і притягуються до кримінальної відповідальності.

КК Норвегії у § 246 притягує особу до відповідальності яка «незаконно словами чи діями порушує почуття гідності іншої особи» [10, с. 916].

В Швейцарії кримінальний кодекс притягує до відповідальності проти честі та гідності – наклеп «(статті (173-176) і образу (ст. 177)» [10, с. 915].

«Законодавство більшості держав, – зауважує М. Хавронюк, – зберігає кримінальну відповідальність за наклеп і образу» [10, с. 911].

На жаль в Україні на законодавчому рівні ця проблема не вирішена, хоча враховуючи реалії нашого життя є актуальною.

Прагнення України щодо побудови суспільства яке б відповідало європейським нормам і стандартам з об'єктивною необхідністю вимагає

входження в її політико-правове поле структури та курсу на європейську інтеграцію та приведення «правової системи України до принципів правового регулювання, які існують в Європейському союзі» [11, с. 6].

Аналізуючи проблему образи як соціально-правового та морально-психологічного явища В. Підгородницький вказує на те, що «КК України 1960 р. передбачає кримінальну відповідальність за «образу» (ст. 126), а також відповідальність за образу осіб з особливим статусом (ст. 176-3, ст. 189, ст. 189-1) [12, с. 173].

Як зауважує М. Хавронюк «Багато років ... українські вчені з цікавістю поглядали у бік європейського кримінального законодавства, але ніхто не наважувався зробити спробу «приміряти» його на Україну, прискіпливо перевірити, на скільки українське кримінальне законодавство відповідає або не відповідає кращим європейським зразкам» [10, с. 9].

Так, наприклад, О. Храмцов приходять до висновку, що декриміналізація законодавцем наклепу та образи в КК України були діями передчасними [13, с. 492-493].

В Конституції України закріплено право громадян на «відшкодування моральної шкоди завданої поширенням недостовірної інформації» (ст. 32).

Таким чином у кримінальному процесі суттєву роль відіграє проблема «захисту законних інтересів осіб, що потерпіли від кримінального правопорушення, мають право на «відшкодування (компенсацію) зазначеним особам шкоди, спричиненої протиправними діями» [14, с. 247].

В науці кримінально-процесуального та цивільного права приділяється значна увага відшкодуванню шкоди потерпілій особі від образи.

У цьому аспекті чинний КПК України у ч. 1 ст. 55 прямо вказує на те, що фізичній особі якій кримінальним правопорушенням завдана моральна шкода має право на її відшкодування. Так, шкода, завдана «кримінальним правопорушенням або іншим суспільно-небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням» [15, с. 68].

Висновки. Серед негативних чинників, що штовхають особу до вчинення правопорушень є образа, яка спрямована на приниження честі і гідності іншої особи, що завдає їй істотних фізичних та моральних страждань.

Конституція України, чинний КК України стоять на сторожі захисту прав і свобод громадян, захищаючи їх честь і гідність. Проблема захисту честі і гідності людини від образи, починаючи з античності знаходилась в центрі законодавства держави. У нормативно-правових актах Київської Русі за образу накладався штраф, а за тяжку образу особа притягалась до кримінальної відповідальності.

Сутність образи заключається в приниженні честі і гідності особи, вона наносить їй морально-психологічні страждання, що може призвести до вбивства, самогубства, тілесних ушкоджень, а також психічних захворювань.

В статті вказується, що в Україні до цього часу декриміналізовано наклеп та образу. Водночас, в багатьох країнах Європи особи за наклеп і образу притягуються до кримінальної відповідальності. Таким чином, прагнення України до вступу в ЄС, втілення в її кримінальній політиці європейських стандартів і цінностей вимагає нових творчих пошуків, об'єднання зусиль вчених не тільки представників кримінального права, але й філософії, психології, соціології, політології, культурології та інших наук. Такий комплексний підхід є гарантією, що може призвести до позитивних результатів.

Література

1. Конституція України: чинне законодавство станом на 02 лютого 2018 р. : Офіц. текст. Київ : Алерта, 2018. 80 с.
2. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 07 вересня 2022 року. : Офіц. текст. Київ : Алерта, 2022. 240 с.
3. Радутний О. Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого (рецензія на видання уклад. Г. Г. Демиденка та В. М. Єрмолаєва «Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі») / О. Радутний. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 210-214.
4. Причепій С. М., Черній А. М., Гвоздецький В. Д., Чекаль Л. А. Філософія : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 576 с.
5. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юри. наук. спец. : 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Львів, 2010. 40 с.
6. Підгородинський В. М. Злочини проти честі та гідності особи в теорії кримінального права : монографія. Одеса : Юридична література, 2019. 352 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.
8. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій : навч. посібник. Київ : Либідь, 1996. 304 с.
9. Психологія: Підручник Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. 3-є вид., стереотип. Київ : Либідь. 2001. 560 с.
10. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
11. Цивільне законодавство України в контексті розвитку європейського приватного права : монографія / Р. О. Стефанчук, Ю. В. Білоусов, Н. Л. Бондаренко-Зелінська [та ін]; за заг. ред. Ю. В. Білоусова. Київ: Ред. журн. «Право України», 2013. 296 с.
12. Підгородинський В. М. Про криміналізацію образи в Україні: Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матер. Міжнар. наук.-практич. конфер., присвяч. 15-річчю НУ «ОЮА» та 165-річчю Одеської школи права. м. Одеса, 30 лист. 2012 р. Т. 2. С. 173–175.
13. Храмцов О. М. Щодо кримінально-правової охорони честі та гідності особи в Україні. *Розвиток державності та права в Україні : реалії та перспективи* : матеріали I міжнар. наук. практ. конф. Сімферополь : 2009. Ч. I. С. 492-495.
14. Кримінальний процес: підручник / Р. І. Благу-та, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 23 жовтня 2018 р. Офіц. текст. Київ: Алерта, 2019. 330 с.